

Hledání lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života

Vývoj lidské společnosti v posledních staletích charakterizuje řada zásadních a stále se prohlubujících rozporů. Nebezpečný je především bezprecedentní rozsah nežádoucích změn a rychlost, se kterou se prosazují. To úzce souvisí především s prudkým rozšiřováním technických schopností lidí měnit přírodu, s „globalizací“ lidské civilizace (Země jako „globální vesnice“), která je přímým důsledkem dříve nepředstavitelné rychlosti šíření informací a přepravy osob i nákladů a také to souvisí s rostoucí intenzitou ekonomických i politických vazeb ve světě.

Poprvé v historii je ohrožena lidská civilizace **jako celek** a s ní ovšem i nespočetné množství jiných organismů. Tato situace je bezprecedentní: až doposud se zánik určité civilizace dotýkal jen určitého regionu - třeba oblasti mezi Eufratem a Tigrisem, dnes se může dotýkat celé planety. Rychlé narůstání globálních problémů je způsobeno také exponenciálním růstem počtu lidí obývajících naši planetu. Skutečnost, že světová populace se zdvojnásobuje každých 40 let, je varovná již sama o sobě. Nebezpečnost takového vývoje je však ještě znásobena tím, že jde o vývoj regionálně velmi nerovnoměrný: nejrychleji roste počet obyvatel právě v těch nejhudších zemích, což vede k prudkému prohlubování všech souvisejících problémů. Každý odklad jejich řešení může vést k nekontrolovatelným výbuchům násilí - situace v bývalé Jugoslávii je toho smutným důkazem. Případná snaha jednotlivých regionů izolovat se od okolního světa budováním jiných, tentokrát elektronických opon a zachovat si prosperitu, ať se „venku“, v jiných částech světa, děje, co se děje, je nejen nemorální, ale také krátkozraká, odsouzena k těžkému neúspěchu.

Blížíme se tedy ke křižovatce - pokud jsme ji již neminuli - kde je nezbytné důsledně přehodnotit celý dosavadní vývoj lidského společenství, který je zřejmě dlouhodobě neudržitelný, neboť směřuje jednak k eskalaci sociálního napětí ve světě, jehož důsledkem může být obrovská vlna násilí, jednak k destrukci životního prostředí v planetárním měřítku, se zničujícími důsledky nejen pro člověka, ale i pro jiné živé organismy. Vědomí nezbytnosti zásadních - i když nepochybně velmi diferencovaných - změn se postupně prosazuje ve všech částech světa, přestože bezprostřední motivy jsou značně rozmanité. Klíčovým závěrem Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (Rio de Janeiro, červen 1992) proto bylo přijetí **strategie trvale udržitelného rozvoje** jako základního směru dalšího vývoje lidstva.

Trvale udržitelný rozvoj - nebo snad přesněji **způsob**

života - je zaměřen na hledání harmonie mezi člověkem a přírodou, mezi společností a jejím životním prostředím, abychom se co nejvíce přiblížili k ideálům humanismu a úcty k životu a přírodě ve všech jejich formách, a to v různých časových horizontech. Je to způsob života, který hledá rovnováhu mezi svobodami a právy každého jednotlivce a jeho odpovědnosti vůči jiným lidem i přírodě jako celku, včetně odpovědnosti vůči budoucím generacím. Měli bychom přijmout zásadu, že svoboda každého jednotlivce končí nejen tam, kde začíná svoboda druhého, ale také tam, kde dochází k ničení přírody. Žijme tak, abychom při uspokojování svých potřeb neomezovali práva těch, co přijdou po nás.

Chceme-li dospět k trvale udržitelnému způsobu života, musíme analyzovat dosavadní neudržitelný rozvoj, který má charakter kvantitativního růstu doprovázeného řadou hlubokých rozporů. Měli bychom se pokusit navázat na všechno, co je slučitelné s vizí trvale udržitelného způsobu života, co může iniciovat rozvinutí této vize a podpořit úsilí o její realizování a zároveň se snažit vyvarovat se činností, směřujících ke vzniku těžkých problémů, před nimiž lidstvo stojí. Součástí této snahy by proto mělo být rozpoznání faktorů negativně a pozitivně ovlivňujících dosavadní vývoj, podpora pozitivních faktorů a jejich doplnění všude tam, kde existují „bílá místa“.

„Společným jmenovatelem“ umožňujícím pochopení jednání lidí jsou, podle mého názoru, obecná kritéria nebo normy, která lidé používají při hodnocení situace a při rozhodování. Těmito normami jsou lidské hodnoty vyjadřující individuální nebo kolektivní pojmání smyslu života, hodnoty podmínečně zřejmě zčásti biologicky (zejména genetiky), zčásti kulturně. Je-li tato hypotéza správná, pak analýza vývoje lidských hodnot v různých částech světa v průběhu posledních desetiletí a staletí může jednak odhalit lidské kořeny dnešních globálních i regionálních problémů, typických pro dosavadní neudržitelný růst, jednak formulovat

lidské hodnoty slučitelné s trvale udržitelným způsobem života, tj. hodnoty, které mohou takový způsob života podníit, prosadit a rozvinout.

Při hledání hodnot pro trvale udržitelný život bychom se měli zaměřit především sami na sebe, na hodnoty dominující v evropsko-americké (nebo, chcete-li v „severozápadní“) civilizaci, jejíž jsme součástí. Nejen proto, že jen tak můžeme změnit svoje vlastní chování a tím řešit problémy našeho regionu, ale také proto, že právě tato civilizace dnes rozhodujícím způsobem ovlivňuje dění ve světě. Konstatujeme-li tedy neudržitelnost existujících globálních vývojových trendů, musíme zároveň přiznat zásadní podíl evropsko-amerických hodnotových systémů na tomto neuspokojivém vývoji. Začneme-li u sebe, můžeme pomoci celému lidstvu.

Systém hodnot evropsko-americké civilizace se mění v čase a je poměrně nehomogenní s velkými regionálními rozdíly i s odlišnostmi hodnot sdílených různými sociálními skupinami. Přesto se domnívám, že je možno rozpoznat v naší kultuře určité hodnotové orientace, prosazující se zejména v tomto století, jejichž bezprostředním důsledkem je vznik a prohlubování naznačených sociálních, ekonomických a ekologických problémů. Ovšem zároveň můžeme v tradici evropského myšlení nalézt řadu lidských hodnot, které jsou, nebo by alespoň mohly být, slučitelné s ideou trvale udržitelného způsobu života. Jde o to přezkoumat hodnotové systémy „reálného kapitalismu“, stejně jako „reálného socialismu“.

Následující stručný rozbor je pracovní hypotézou, která se snaží postihnout nejvýznamnější hodnoty evropské civilizace, vztahující se k neudržitelným trendům rozvoje (Realita) a zároveň identifikovat hodnotové postoje (Alternativa), z nichž některé se již prosazují, zejména v posledních desetiletích. Jde jistě o silnou schematizaci této nesmírně složité problematiky, přes to se však domnívám, že nastíněná hypotéza může být impulzem pro další úvahy.

Základem analýzy jsou dominující vztahy evropsko-americké civilizace ke klíčovým aspektům lidského života.

• Vztah člověka k přírodě

Realita: Kořistnický vztah k přírodě, která je považována především za bezedný zdroj surovin a pasivní „hřiště“, na němž se odehrávají libovolné aktivity člověka, aniž by se respektovaly meze přirozené únosnosti území, doprovázené zvyšující se orientací na neobnovitelné zdroje surovin a emisemi odpadů do prostředí.

Alternativa: Vědomí sounáležitosti s přírodou, úcta k životu ve všech jeho formách i k přírodě jako celku, využívání území v rámci mezí jeho přirozené únosnosti, převážující orientace na obnovitelné přírodní zdroje, minimalizace vzniku odpadů a jejich recyklování.

• Vztah lidského individua ke společnosti

Realita: Extrémní přístupy:

- Jednostranný důraz na **individualismus a soutěživost**

(typický pro „reálný kapitalismus“) založený na předpokladu, že egoistické chování jednotlivce a jeho soupeření s ostatními „automaticky“ nejvíce prospívá nejen jemu osobně, ale také společnosti jako celku („neviditelná ruka“ A. Smithe). Tento postoj na jedné straně umožnil explozivní rozvoj ekonomiky západní Evropy a Severní Ameriky, na druhé straně však vedl k poklesu pocitu odpovědnosti za věci veřejné a k rozvolnění vztahů k ostatním lidem.

- Jednostranný důraz na **kolektivismus** (typický pro „reálný socialismus“), ve kterém by měly být zájmy jednotlivých členů společnosti podřízeny zájmům celku. V praxi však došlo k nekontrolovatelné koncentraci moci v rukou malé skupiny lidí nebo dokonce jednotlivce. Zároveň však byla drtivá většina občanů zbavena jak práva reálně se podílet na rozhodování o věcech veřejných, tak i řady dalších lidských práv a svobod. To vedlo u velké části občanů k prudkému poklesu sebedůvěry a ke ztrátě pocitu společenské odpovědnosti za vývoj společnosti a jejího životního prostředí. Důsledkem byl buď obecný stav „kolektivní nezodpovědnosti“ vyúsťující v apatii z bezmoci, nebo naopak, přesvědčení, že celý systém je třeba zásadně změnit, má-li se zabránit rozkladu společnosti a destrukci přírody; r. 1989 se naštěstí ve všech evropských „socialistických“ zemích prosadil druhý z těchto postojů.

Alternativa: Vybálený důraz na jednotlivce a kolektiv, kterým je nejen rodina, obec, vlastní národ či stát, ale i lidstvo jako celek. Sebevědomí každého jednotlivce založené na reálné možnosti svobodného rozhodování, spojené s vědomím sounáležitosti každého člověka s lidským společenstvím, s pocitem lásky k lidem, solidaritou a altruismem. Doplňení soutěživosti **kooperací** v zájmu dosažení společenských hodnot a cílů.

• Vztah k toku času a smyslu dějin

Realita: Posedlost ideou kvantitativního růstu, založená na přesvědčení, že růst ekonomických a fyzikálních veličin je měřítkem pokroku, úspěchu nebo štěstí. V zemích „reálného socialismu“ bývala tato idea dokonce zakotvena státním plánem, který měl povahu zákona. Avšak stejná idea se prosazuje i v zemích s tržní ekonomikou, kde je stagnace nebo pokles tempa růstu HNP považován za národní katastrofu. Růstová orientace je ve světě s limitovanými zdroji zcela neperspektivní a v zemích s vysokou životní úrovní navíc samoúčelná. Žádný růst založený na rostoucí spotřebě hmotných statků nemůže pokračovat po libovolně dlouhou dobu, dříve nebo později narazí na zásadní omezení daná reálnými možnostmi.

Alternativa: Důraz na kvalitativní rozvoj lidské společnosti, zaměřený především na zlepšování kvality života a lidských vztahů, rozvoj vědy, kultury, duchovního a intelektuálního života, rozvíjení a lepší využívání schopností lidí na základě přesvědčení, že jediným prakticky neomezeným zdrojem je lidská tvořivost; předpokladem je ovšem uspokojování alespoň základních materiálních potřeb všech obyvatel této planety.

• Vztah ke smyslu vlastního života

Realita: **Hédonistická orientace a konzumní způsob života**, kdy je hlavní smysl života spatřován ve snaze o dosahování stále většího pohodlí (často za cenu stresu) a uspokojování materiálních potřeb lidí, které vesměs nemají žádné přirozené limity. Právě na vytváření a stimulování stále nových potřeb je v situaci, kdy jsou všechny „základní“ potřeby lidí v západních demokraciích již dávno uspokojeny, zaměřen celý mechanismus tržní ekonomiky, včetně agresivní reklamy úspěšně využívající metod brainwashingu. Množství peněz a výše luxusní spotřeby se staly obecně přijímaným univerzálním měřítkem úspěchu člověka.

Alternativa: **Důraz na kvalitu života, uvědomělou skromnost a odklání se věcí zbytečných.** Právě tyto hodnoty stály u kolébky židovské a křesťanské civilizace a návrat k nim má pro přiblížení se k ideálu trvale udržitelného způsobu života zásadní význam. I zde je součástí skutečně kvalitního života altruismus, solidarita a orientace na duchovní a intelektuální rozvoj člověka.

• Vztah ke svobodě a odpovědnosti

Realita: **Jednostranný důraz na lidská práva a svobody, eroze vědomí spoluzodpovědnosti za běh věcí.** Zdůraznění hodnoty lidských práv a svobod osvícenci mělo pro rozvoj evropské (a americké) demokracie zcela zásadní význam, zejména v kontrastu s předchozím nevolnickým postavením většiny obyvatelstva, nedoprovázel ho však odpovídající růst vědomí odpovědnosti za věci veřejné, a v „reálném socialismu“ ani odpovědnosti za vlastní život. Svoboda jednotlivce se v praxi „reálného kapitalismu“ často redukuje na svobodu vydělávat peníze a spotřebovávat materiální statky (E. Kazan).

Alternativa: **Rozvoj lidských práv a svobod při respektování symetrie s odpovědností s nimi spojenou**, jak ve vztahu k jiným lidským bytostem, tak ve vztahu k přírodě.

• Vztah k úrovni našeho poznání

Realita: **„Pýcha rozumu“** spočívající v jednostranném důrazu na racionalitu a prosté kauzální myšlení a v přeceňování rozsahu, hloubky a spolehlivosti znalostí lidí i jejich schopnosti předvídat a usměrňovat budoucí vývoj. Nezměrné přeceňování těchto schopností tvořilo základ ekonomického systému založeného na centrálním plánování, nevyhýbá se však ani zemím s tržní ekonomikou, kde je často spojováno s vírou ve všemocnost počítačů.

Alternativa: **Opatrnost při všech zásazích do přírody i do společnosti.** Vvavarování se činností, jejichž důsledky ve všech významných časových horizontech nemůžeme uspokojivě dohlédnout, doplnění racionalního myšlení intuicí a citem, sblížení vědeckého a uměleckého pohledu na svět, intenzivní důraz na rozvoj dalšího poznávání jednotlivostí a zejména vztahů mezi nimi a zvyšování úrovně vzdělání co největšího počtu lidí.

• Vztah k vlastnímu životu

Realita: **Odcizení člověka vlastnímu životu, oslabení pudu sebazáchovy a zpětných vazeb umožňujících korigovat nesprávné nebo neúspěšné jednání;** člověk **vědomě** a dlouhodobě vykonává činnosti, o kterých spolehlivě ví, že vedou k destrukci životního prostředí, a tím i k ohrožení vlastního života i života jeho bližních. Kouří a zneužívá alkohol a drogy s plným vědomím jejich škodlivosti pro vlastní zdraví, ničí lesy a půdu, vypouští do prostředí jedovaté odpady a hazarduje s nerostnými zdroji.

Alternativa: **Obnovení pudu sebazáchovy lidí** na základě systematické reflexe negativních důsledků činnosti člověka pro vlastní zdraví i pro životní prostředí. Předpokladem je nejen rozvoj poznání, ale především výchovy a vzdělávání a posílení informačních a institucionálních korektivních zpětných vazeb.

• Vztah k budoucím generacím

Realita: **Preferování krátkodobých zájmů nad zájmy dlouhodobými a trvalými** podle zásady „carpe diem“ (užijvej dne), život na úkor budoucích generací v důsledku nadměrného čerpání neobnovitelných zdrojů, ničení nebo nedostatečná péče o obnovitelné zdroje a jiných nebezpečných (a často nevratných) zásahů do přírody. Tržní mechanismy samy o sobě neumějí pracovat s delšími časovými horizonty, ostatně stejně jako centrálně řízené ekonomiky (všechny pětileté plány se zhroutily během prvních dvou let).

Alternativa: **Respektování dlouhodobých důsledků lidských činností** na základě rozvoje poznání a vědomí odpovědnosti vůči budoucím generacím, cílevědomé regulování trhu v rámci právních norem vycházejících z trvalých ideálů a dlouhodobých koncepcí vznikajících za systematické spoluúčasti všech občanů, kterých se to dotýká.

• Vztah k odlišným názorům a jiným civilizacím

Realita: **Netolerance k názorům jiných**, ideologická, náboženská, rasová či jiná nesnášenlivost a snaha o řešení problémů silou, která se projevila nejen v obou světových válkách, ale v období „reálného socialismu“ také v zemích střední a východní Evropy a někde i v následující transformační fázi (bývalá Jugoslávie).

Často je realitou evropsko-americké kultury také podceňování nebo ignorování jiných civilizací založené na neopodstatněném pocitu nadřazenosti a agresivní chování vůči těmto civilizacím, v minulosti vojenské, dnes ekonomické a kulturní. To vede k evolučně i eticky nežádoucímu dominování evropsko-amerického způsobu života v řadě oblastí přináležejících k jiným kulturním okruhům a ke stírání rozdílů mezi různými civilizacemi. Lidstvo tak ztrácí **kulturní diversitu**, která je nejen nedocenitelným dědictvím, ale i základním předpokladem jeho schopnosti adaptovat se na nepředvídané změny podmínek. Opodstatněná neochota příslušníků některých civilizací - například islámské - podří-

dit se tlaku naší kultury může být v blízké budoucnosti zdrojem zvýšení napětí ve světě.

Alternativa: Vzájemná tolerance, snaha o vcítění se do situace občanů jiných zemí, řešení problémů jednáním, lepší poznání a pochopení jiných civilizací a snaha poučit se z jejich kultury a zkušeností. Politické, ekonomické a jiné globální mechanismy umožňující soužití a vzájemné obohacování různých civilizací i kultur, při zachování a podpoře rozvoje jejich svébytnosti a rozmanitosti.

• Vztah k věcem společným

Realita: Rezigance na spolurozhodování o společných záležitostech a pasivita, zejména v zemích někdejšího „reálného socialismu“, ale zčásti také v západních demokraciích, redukování podílu velkého počtu lidí na rozhodování na pouhé vhození volebního lístku do urny jednou za čtyři roky, infantilizace společnosti, která je důsledkem monopolizace politické i ekonomické moci v rukou malého počtu lidí. Schopnost lidské společnosti řídit svůj další vývoj se tak obecně snižuje na úrovni jednotlivých států i v globálním měřítku, což ostře kontrastuje s jejím prudce rostoucím ničivým potenciálem.

Alternativa: Rozvoj participativní demokracie spojující přednosti reprezentativní demokracie se samosprávou tak, aby každý občan měl reálnou možnost podílet se na rozhodování o věcech společných, rozvoj občanské, otevřené společnosti s rozvinutými mechanismy zabraňujícími zneužívání politické i ekonomické moci. Vzhledem ke stále rostoucí složitosti vztahů v moderní společnosti se naprostá většina lidí nemůže **přímo** podílet na řešení konkrétních ekonomických, technických nebo jiných odborných problémů prostě proto, že jim k tomu chybí potřebné znalosti a zkušenosti. Avšak všichni občané mají právo spolurozhodovat o hodnotách a obecných cílech společnosti, které se promítají do kritérií při hodnocení situace a volbě optimálního řešení, a to v každém jednotlivém případě. Uplatnění této zásady předpokládá vytvoření účinných institucionálních i ekonomických mechanismů, jak na úrovni jednotlivých států, tak na úrovni světového společenství.

Tato pracovní hypotéza, která se ovšem musí důkladně prověřit, je abstrakcí, zobecněním těch významných hodnotových postojů evropsko-americké civilizace, které v posledních staletích vedly k prudkému kulturnímu i ekonomickému rozvoji, ale také ke vzniku těžkých problémů (Realita). Zároveň navazuje na ty řecko-židovsko-křesťanské kořeny naší civilizace, které by nás mohly vést na cestě směřující k ideálům trvale udržitelného způsobu života (Alternativa). Budoucnost zřejmě do značné míry závisí na tom, jak vysoko na žebříčku svých individuálních i skupinových systémů hodnot umístíme hodnoty Alternativy, a do jaké míry v sobě potlačíme hodnoty typu Realita. Je to závod s časem.

Musíme se stále vracet k základní otázce po smyslu života a hledat odpovědi přiměřené nebezpečné a navíc rychle

se měnící situaci. V úvahu zřejmě přicházejí pouze dvě základní alternativy budoucího vývoje. První z nich je pokračování dosavadních nežádoucích trendů, které by s velkou pravděpodobností vedlo k chaosu a sérii katastrof různého druhu. Hrozí reálné nebezpečí, že období destrukce životního prostředí, rozpadu sociálních struktur a pravidel vztahů mezi lidmi by mohlo být velmi dlouhé, v extrémním případě by mohlo vést k decimování nebo dokonce zániku lidstva. Druhou alternativou je co nejrychlejší promyšlená evoluce zaměřená na věcné řešení existujících problémů a prevenci vzniku nových. Základem takové alternativy by snad mohla být společná péče o životní prostředí na naší planetě. Existující zásadní politické, ekonomické, národnostní a náboženské rozpory ve světě nám mnoho jiných šancí neposkytují.

Jsem přesvědčen, že hledání a prosazování hodnot, které by nás přivedly k humanismu a harmonii vztahů mezi člověkem a přírodou, je společným údělem lidí nábožensky věřících i těch, kteří věří v člověka, v jeho schopnost rozlišovat dobro a zlo. Měli bychom podporovat to, co nás spojuje, nikoli vyhledávat, kde se naše názory liší.

Marián Huba: Bez názvu. Bronz, 1990. Z výstavy Identifikácia v priestore a čase v Galérii M. A. Bazovského v Trenčine, 1994.

